

MAIJASTINA KAHLOS

Kirkolliset kirjoittajat ja uskonnollinen painostus Rooman valtakunnassa 300–400-luvuilla

300-luvun lopulta lähtien Rooman valtakunnassa käynnistyi länsimaisessa historiankirjoituksessa vähemmän huomiota saanut kristittyjen vaino – vainot kristittyjen toimesta. Nämä voimatoimenpiteet kohdistuivat ei-kristittyjä, juutalaisia ja kerettiläisiksi leimattuja kristittyjen ryhmiä vastaan. Tätä uskonnollista painostusta pyrittiin perustelemaan monin erilaisin argumentein. Maijastina Kahlos valottaa kirkollisten kirjoittajien suhdetta uskonnolliseen painostukseen 300- ja 400 -luvuilla.

■ Kristinusko saavutti valtion virallisesti hyväksymän uskonnon aseman 300-luvun alussa.¹ Konstantinuksen (keisarina 307–337) jälkeen Rooman keisarit – Julianusta (keisarina 361–363) lukuun ottamatta – suosivat kristinuskoa valtakunnan muiden uskontojen kustannuksella. Keisarillinen hallinto pyrki 300–400-lukujen vaihteessa valtakunnan uskonnolliseen yhtenäisyyteen tukemalla yhtä uskontoa ja yleensä tämän uskonnon yhtä tulkintaa mutta myös rajoittamalla ja kieltämällä kilpailevia suuntauksia.

Miten valtavirtakirkon piispat ja kirkolliskokoukset ottivat kantaa uskonnollisen painostuksen ja toisin uskovien vainoamisen puolesta 300- ja 400-lukujen vaihteessa? Miten he puolustivat ja perustelivat valtiovalan voimankäyttöä 'oikeaan' uskontoon pakottamisessa? Miten he asennoituivat pakkokäännytettyihin kristittyihin? Tässä esityksessä keskitytään latinankielisen lännen aineistoon ja ennen kaikkea Hippon piispaan Augustinukseen (354–430), koska myöhäisantiikin kaikista kirkollisista kirjoit-

tajista hän käsittelee eniten uskonnollista painostusta ja sen oikeutusta. Augustinuksen kohdalla voidaan myös seurata, kuinka hänen näkemyksensä ajan kuluessa muutuivat.²

Uskonnollinen lainsäädäntö tiukentuu

Roomalaiset vallanpitäjät olivat säännelleet uskonnon harjoittamista erilaisin rajoituksin jo kauan ennen kristittyjä keisareita. Kristittyjen keisareiden määräykset jatkoivat vanhaa roomalaista lainsäädännön perinnettä, jossa pyrittiin kontrolloimaan uskonnonharjoitusta. 300-luvulla säädettiin lakeja, joissa kiellettiin erilaisia kultin harjoittamisen muotoja kuten suitsukkeiden polttaminen, tietynlaisten alttareiden pystyttäminen ja eläinuhrit. Keisarit kääntyivät ennen kaikkea yksityisiä kultin harjoittamisen muotoja vastaan. Toiset lait puolestaan oli suunnattu ennustamista, erityisesti yksityisesti tapahtuvaa ennustamista, ja magiaa vastaan. Vastaavanlaisia kieltoja oli ollut jo ennen 300-lukua.³

Jälkikäteen kristittyjen keisareiden uskontolainsäädäntö on helppo päämäärähakuisesti tulkita systemaattisena muita uskontoja vastaan suunnattuna ohjelmalla. Mistään järjestelmällisestä hankkeesta pakauuden poistamiseksi ei kuitenkaan voida vielä 300-luvulla puhua. 300-luvun Rooman

1. Ns. Galeriuksen ediktissä vuodelta 311.

2. R.A. Markus (1990) *The End of Ancient Christianity*, Cambridge: Cambridge University Press, 115–119 sijoittaa muutoksen tiukempaan suuntaan vuosiin 399–401. Augustinuksen asenteiden muutoksesta myös K. Flasch (1994) *Augustin. Einführung in sein Denken*, Stuttgart: Reclam, 382–384 ja W.H.C. Frend (1952) *The Donatist Church*, Oxford: Clarendon Press, 227–243. J.M. Rist (1996) *Augustine. Ancient Thought Baptized*, Cambridge: Cambridge University Press, 239–240 kutsuu Augustinuksen näkemyksiä termillä 'theory of persecution'.

3. Kirjallisuutta aiheesta: esim. G. Fowden (1998) 'Polytheist Religion and Philosophy', teoksessa Averil Cameron & P. Garnsey (toim.) *The Cambridge Ancient History Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337–425*, Cambridge: Cambridge University Press, 538–560, D. Hunt (1993) 'Christianising the Roman Empire: the evidence of the Code', teoksessa J. Harries & I. Wood (toim.) *The Theodosian Code*, London: Duckworth, 143–158 ja M.F. Martroye (1930) 'La répression de la magie et le culte des gentils au IVe siècle', *Revue historique de droit français et étranger* 9, 669–701.

valtakunnan hyvin vaihtelevissa poliittisissa ja paikallisissa oloissa keisareilla ei voinut olla yhtenäistä linjaa pakanuuden kieltämiseksi ja poistamiseksi. Yhteistä linjaa pakanuutta vastaan ei aluksi voinut edes olla, siis pakanuutta sinänsä ei voitu kieltää; ei ollut yhtä pakanuutta, koska pakanuuden käsite kehitettiin 300-luvun kuluessa.⁴ Kulttikäytäntöjä, ulospäin näkyviä merkkejä jostakin uskonnollisesta suuntautumisesta, kiellettiin yksi kerrallaan.⁵ Lainsäädännössä ei ennen 300-luvun loppua mainittu pakanuutta yhtenä ryppäänä, kuten se nykyään hahmotetaan. Monien erilaisten kulttien ja uskontoelämän muotojen hahmottaminen yhdeksi pakanuudeksi on seurausta 300- ja 400-lukujen historiasta, johon kirkolliset johtajat omalta osaltaan vaikuttivat.

Vasta Theodosius I:n (379–395) hallintokauden lopussa lainsäädäntö ei-kristittyjä, juutalaisia ja ennen kaikkea valtakirkon kerettiläisiksi määrittelemiä kristittyjä vastaan selvästi kiristyi ja muuttui järjestelmällisemmäksi. Vuotta 391 on pidetty käännekohtana Theodosiuksen lainsäädännössä.⁶ Lainsäädännössä pyrittiin yhä enemmän vahvistamaan 'puhdasta' 'katolista' tulkintaa kristinuskosta ja kitkemään pois muut kilpailevat tulkinnat.⁷ Tämä suunta jatkui lainsäädännössä Theodosiuksen seuraajien Arcadiuksen (395–408) ja Honoriuksen (395–423) aikana.⁸ Keisarillisissa määräyksissä

4. Lukija voi siis lisätä mielessään sanojen pakana, pakanallinen ja pakanuus ympärille lainausmerkit. Pakanuuden käsitteen synnystä kristinuskon kehittymisen myötä ks. M. Kahlos (2002) 'Väliinpuotoajien ja epäröivien historiaa – *incerti* myöhäisantiikissa ja Jumalan valtiossa', *Teologinen Aikakauskirja* 3, 210–221 ja M. Kahlos (2007) *Debate and Dialogue: Christian and Pagan Cultures c. 360–430*, Aldershot: Ashgate, 18–26.

5. Esim. *Codex Theodosianus* 16.10.12 vuodelta 392.

6. Esim. kiellot vuosina 391–392: *Codex Theodosianus* 16.10.10–12.

7. Valtavirtakirkolla tarkoitan tässä kristinuskon nikaialaista tulkintaa, joka 300-luvun kuluessa vähitellen vahvistui muiden kristinuskon tulkintojen ja liikkeiden kustannuksella. Valtavirtakirkko kutsui itseään katoliseksi (*catholicus*) eli yleiseksi kirkoksi. Kuitenkin myös donatolainen kirkko kutsui itseään katoliseksi ja valtavirtakirkon kristittyjä pettureiksi (*traditores*).

8. Pakanalliset uhrin ja rukoukset kiellettiin, mutta julkiset uskonnolliset juhlat ja niihin liittyvät kulkueet ja näytännöt saivat edelleen jatkua (esim. *Codex Theodosianus* 16.10.17).

lueteltiin kaikki kielletyt vaihtoehdot: laki vuodelta 425 on edustava: ”Me kiellämme kaikki harhaopit ja vääristymät, kaikki skismat ja pakanoiden taikauskot, kaikki väärät opit, jotka ovat katolisen uskon vihollisia”.⁹

Piispat painostusryhmänä

Myöhäisantiikin tutkijat ovat pohtineet, mikä osuus valtavirtakirkon johtajilla oli lainsäädännön tiukentumiseen ja valtiovalan voimatoimenpiteisiin. Keisarien lainsäädännön takaa paljastuu mutkikas päätöksentekoprosessi, jossa piispat vaikuttivat yhtenä painostusryhmänä. Vuosien 380–381 säädöksissä keisari Theodosius I toteutti niitä asioita, joita piispat ja kirkolliskokoukset olivat aikaisemmin päättäneet, esimerkiksi suhtautumisesta kerettiläisiin.¹⁰ Vuoden 401 Karthagon kirkolliskokous vaati keisareilta kovempia otteita ei-kristittyjen jumalien jäänteiden perinpohjaiseksi tuhoamiseksi ja temppelien hävittämiseksi.¹¹ Augustinus puolestaan viittasi eräässä kirjeessään kirjettä kuljettavaan Possidiukseen, joka oli matkalla keisarilliseen hoviin vaatimaan ankarampia säädöksiä kerettiläisiä ja pakanoita vastaan.¹²

Piispat eivät ainoastaan puhuneet tiukempien määräysten puolesta, vaan huomattavan paikallisen vaikutusvaltansa ansiosta he saattoivat myös painostaa kerettiläisiä ja pakanoita omilla alueillaan. Piispalla oli oikeus puuttua paikallisiin asioihin, valvoa kristinuskon puhtautta, estää jonkin pakanallisten juhlan vietto tai määrätä pakanallinen pyhäkkö suljettavaksi.¹³ Piispat puuttuivat jatkuvasti paikallisten virkamiesten toimintaan, kuten Augustinuksen kirjeenvaihto osoittaa. Augustinus kehotti African

9. *Codex Theodosianus* 16.5.63.

10. Päätöksenteosta lakien takana: Hunt (1993) 149–155.

11. *Gesta concilii Carthaginensis* VI.58 vuodelta 401 (*Corpus Christianorum*, series Latina 149, s. 196).

12. Augustinus, kirje 95.3 Paulinukselle ja Therasialle (vuodelta 408).

13. *Codex Theodosianus* 16.10.19.3 (vuodelta 407 tai 408). P. Brown (1963) 'Religious Coercion in the Late Roman Empire: The Case of North Africa', *History* 46, 283–305 = P. Brown (1972) *Religion and Society in the Age of Saint Augustine*, London: Faber & Faber, 301–331: 328–329.

provinssin prokonsulia Macedoniusta valvomaan, että hänen hallintoalueellaan palveltiin kristittyjen tosi Jumalaa.¹⁴ Piispat myös vetosivat paikallisiin suurmaanomis-tajiin, jotka viime kädessä päättivät lakien toimeenpanosta ja pakanallisten palvonta-paikkojen kohtalosta omilla tiluksillaan.¹⁵

300-luvun lopussa ei-kristittyjä, juutalaisia ja kristittyjä harhaoppisiksi määriteltyjä suuntauksia koskeva uskontolainsäädäntö tiukkeni.¹⁶ Samaan aikaan kristittyjen kirjoit-tajien ja mielipidevaikuttajien asenteet mui-ta uskontoja ja kristinuskon tulkintoja koh-taan jyrkkenevät. Painostivatko kirkolliset mielipidevaikuttajat – piispat ja kirkollisko-koukset – valtiovaltaa ja lainsäätäjiä entistä tiukempiin kieltoihin ja rajoituksiin? Vai so-vittelivatko valtavirtakirkon johtajat kannan-ottonsa maallisen vallan määräysten mu-kaan ja pyrkivät oikeuttamaan valtiovallan kovenevia otteita? Vaikutussuhde on ollut tutkimuksessa paljon keskusteltu aihe. Merkkejä molemmista vaikutussuunnista voi löytää lähteistä, jotka tosin ovat usein monitulkintaisia.¹⁷

Yksinkertainen dikotominen syy–seu-raus–vaikutussuhde ”joko kirkko tai valtio vaikutti” ei ole kovin hedelmällinen tapa hahmottaa 300-luvun lopun uskonnollista painostusta. Valtavirtakirkon ja valtion vä-

lillä ei ollut tiukkaa vallanjakoa, vaan 300-luvun lopulla ne toimivat eräänlaisessa symbioosissa pyrkimyksissään uskonnolli-sen yhtenäisyyden aikaansaamiseksi.¹⁸ Kir-kolliset johtajat olivat aktiivisesti vaikutta-massa ’suvaitsemattomuuden ajaksi’ kutsu-tun aikakauden mielipideilmastoon, kuten piispojen saarnat ja kirjeet sekä kirkollisko-kouksien pöytäkirjat osoittavat. Esimerkiksi vuonna 399 Karthagossa, samaan aikaan kun valtiovalta ryhtyi omiin toimenpiteisiin – sulkemaan polyteistien temppeleitä – Augustinus kampanjoi saarnassaan saman asian puolesta.¹⁹

Keisarillisen uskontolainsäädännön kieli ja kristittyjen mielipidevaikuttajien kehotuk-set muistuttavat toisiaan: esimerkiksi 300-luvun puolivälissä Firmicus Maternus ke-hotti keisareita Constantiusta (337–361) ja Constansia (337–350) hävittämään epäjuma-lainpalvonnan hirveyden koko valtakunnas-taan: ”Mutta myös teitä, kaikkein pyhimmät keisarit, vaatii välttämättömyys rankaise-maan ja kurittamaan tätä pahuutta, ja kor-keimman Jumalan laki vaatii teitä, että tei-dän ankaruutenne vainoaisi häpeällistä ja rikollista idolatriaa”. Firmicus Maternuksen sanat joko viittaavat keisarilliseen määräyk-seen vuodelta 346 tai lakiteksti heijastelee Firmicus Maternuksen kehotusta.²⁰

14. Augustinus, kirje 155.3.10 (vuodelta 414).

15. Esim. Augustinus, kirje 89.8 Festukselle ja kirje 139.2 Marcellinukselle donatolaisten rankaisemisesta.

16. Vuosina 399–401 Pohjois-Afrikassa valtiovalta kävi voimatoimin laittamaan pakanoita koskevia rajoituksia voimaan, esimerkiksi vuonna 399 Karthagon kaupunkiin lähetettiin erityinen virkamiesdelegaatio valvo-maan temppelien sulkemista (Augustinus, *De civitate Dei* 18.54).

17. Augustinuksen asenteet eivät olleet pelkkää väis-tämättömien olosuhteiden ja tapahtuneiden tosiasioi-den jälkikäteistä perustelua ja legitimointia, vaikka olosuhteilla eli valtiovallan kovenevalla lainsäädännöllä oli osuutensa hänen asenteisiinsa: Frend (1952) 227–243 on tulkinnut Augustinuksen asenteiden jyrk-kenemisen ’suvaitsemattomuuden aikakauden’ ilme-nismuotona ja kirkkoisän seurailevan sosiaalisia ja poliittisia pakkotilanteita. P. Brown (1964) ’St. Augusti-ne’s Attitude to Religious Coercion’, *Journal of Roman Studies* 54, 107–116 = P. Brown (1972) *Religion and Society in the Age of Saint Augustine*, London: Faber & Faber, 260–278: 261 puolestaan on arvostellut Frendiä siitä, että tämä on esittänyt kirkollisten johta-jien näkemykset olosuhteiden ja tapahtumien jälkikä-teisenä perusteluna. Myös Flasch (1994) 382–383 ar-vostelee Frendin näkemyksiä.

18. Jakoa on arvostellut Brown (1963) 302.

19. Augustinus, saarna 24.6. Augustinuksen vaikutus-valtaisen saarnaamisen epäsuorana seurauksena on pidetty Sufetulan kaupungissa kristittyjen ja polyteis-tien välille syttynyttä mellakkaa, jossa kuoli 60 kristit-tyä (Augustinus, kirje 50).

20. Firmicus Maternus, *De errore profanarum religio-num* 29.1. Firmicus Maternus (29.2) perusteli anka-ruutta 5. Mooseksen kirjan (13.6–10) käskyillä: ”[Kir-joitukset] käskivät, ettei omaa poikaa eikä veljeä saa säästää. Ja tuomarin miekan luo on tuotava puolison rakas ruumis. Myös ystävää on suurella ankaruudella vainottava ja koko kansan on aseistauduttava pyhäin-häpäisijöiden ruumiiden pilkkomista varten”. Ks. myös Firmicus Maternus 16.4–5 ja 20.7. Vertaa *Codex Theo-dosianus* 16.10.2–4. C. Ando (1996) ’Pagan Apologetics and Christian Intolerance in the Ages of Themistius and Augustine’, *Journal of Ecclesiastical Studies* 4, 171–207: 177 ja R. Turcan (1982) *Firmicus Maternus. L’erreur des religions païennes*, Paris: Les Belles Let-tres, 23 esittävät, että Firmicus tunsikin oman aikansa lainsäädännön ja viittasi siihen.

Pakkokäännynnän perustelut ja ongelmat

Keisarillinen lainsäädäntö ja kirkkoisät huolehtivat enemmän valtavirtakirkon kanssa kilpailevista kristillisistä suuntauksista kuin pakanoista. Kerettiläisistä eniten huomiota saivat areiolaiset, jotka 300-luvulla olivat valtakirkon varteenotettavin kilpailija. Skismaatikoista valtakirkon piispoille aiheuttivat huolta erityisesti donatolaiset kristityt Pohjois-Afrikassa.²¹

Kerettiläiset ja skismaatikot pakotettiin kuolemanrangaistuksen uhalla liittymään valtakirkkoon – palaamaan siihen alkuperäiseen, josta he olivat eksyneet pois, kuten asia ilmaistiin. Ei-kristittyjä, siis polyteistejä ja juutalaisia, ei varsinaisesti pakotettu kääntymään kristinuskoon, mutta polyteisteiltä vähitellen kiellettiin omien kulttien harjoittaminen. Samoin heidän mahdollisuuksiaan osallistua yhteisön asioihin rajoitettiin, esimerkiksi kieltämällä virkoihin pääsy muilta kuin katolisilta kristityiltä. Eri asia oli, miten nämä kiellot käytännössä toteutuivat; tunnemme useita polyteistejä, jotka toimivat korkeissa viroissa 300-luvun lopulla ja 400-luvulla.²² Teoriassa pakanaa ei pakotettu kääntymään kristityksi, mutta painostus, suora tai epäsuora, siihen suuntaan oli ankaraa. Pakanoiden käännynnän oli tämän painostuksen selvä tavoite; Augustinus totesi muutamassa saarnassaan, että pakana lopulta pakotettiin kääntymään kristityksi.²³

Pakanoita ja kerettiläisiä vedettiin valtakirkon piiriin pakkotoimenpiteillä, painostuksella ja kielloilla. Kirkkoisilla ei kuitenkaan ollut turhia illuusioita pakkokäännetyjen uskon vilpittömyydestä. 300- ja 400-luvun sielunpaimenet valittivat käännynnäisistä, jotka olivat muodollisesti liittyneet seurakuntaan ja toteuttivat uskonnon ulkoiset vaatimukset mutta joilta puuttui aito kristillinen vakaumus. Shenute Atribislainen (k. 451/466) valitti, että tällaiset ihmiset seisovat nyt kirkoissa huutaen kristillisiä rukouksia, heiluen ja nostaen käsiään kristillisiin elein. He piittasivat kristinopin opetuksesta yhtä vähän kuin siipiään räpytelevät riikinkukot.²⁴ Samoin Augustinus tiesi varsin hyvin, että monet polyteistit

kääntyivät kristinuskoon, jotta heidän jumalansa ja pyhäkkönsä jätettäisiin rauhaan.²⁵

Saarnoissaan Augustinus toisaalta riemuitsi kirkon verkkojen täyttymisestä kaloista, toisaalta valitti valtavan kalansaaliin aiheuttamista ongelmista ja hyvien ja pahojen kalojen sekoittumisesta tässä maailmanajassa. Hän kuvasi, kuinka kalojen paljous melkein upotti veneet eli kristinuskon oikean opin. Hyvien ja huonojen kristittyjen sekoittuminen oli ongelma, joka hoituisi tämän maailman lopussa, kun hyvät ja huonot lopulta eroteltaisiin viimeisellä tuomiolla.²⁶ Siksi tästä sekoittumisesta tässä maailmassa ei kannattanut kantaa liikaa huolta. Ihmisten ei pitänyt liikaa huolehtia olosuhteiden painostuksesta tai hyötymismielessä kristityksi kääntyneiden ulkokohtaisuudesta. Kristittyjen ei sopinut arvioida toisten kääntymyksen vilpittömyyttä, sillä lopulta-kin vain Jumala näki ihmisten sydämet.

Augustinus puolusti kristityksi kääntynyttä entistä pakanaa Faustinusta, jota hänen seurakuntalaisensa syyttivät opportunistista. Augustinus oli saarnansa alussa juuri puhunut apostoli Paavalin pakkokäänty-

21. Heresia eli kerettiläisyys on suhteellinen käsite: kunkin kristillisen mielipidejohtajan mielestä ne, joiden teologia oli erilainen kuin hänen omansa, olivat kerettiläisiä. Valtavirtakirkko leimasi heresioiksi ne kristilliset suuntaukset, joiden oppirakennelmat se oli julistanut vääriksi (esimerkiksi areiolaisuuden). Skismaksi kutsuttiin valtakirkosta erottautunutta liikettä, jonka eroon ei liittynyt opillista erimielisyyttä. Augustinus kutsui donatolaisia kerettiläisiksi, vaikka moderni tutkimus yleensä määrittelee donatolaisuuden skismaksi.

22. *Codex Theodosianus* 16.10.10: kenenkään ei tarvitse kääntyä kristityksi. Painostuksesta Rist (1996) 239–240 ja Brown (1963) 305.

23. Augustinus, saarna 24 (16. kesäkuuta v. 399) ja saarna 62 (v. 399 tai sen jälkeen).

24. Sinuthius, kirje 18. Sinuthius (Shenute) Atribislainen kirjoitti sahidinkielellä, olen käyttänyt latinankielistä käännöstä editiosta *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium* 96, *Scriptores Coptici* 8, *Sinuthius Archimandritae vita et opera omnia* III, käant. H. Wiesmann, Louvain 1953, 22.

25. Augustinus, saarna 24.8 Dolbeau (= 360A); F. Dolbeau (1996) *Augustin d'Hippone. Vingt-six Sermons au Peuple de l'Afrique*, Paris: Institut d'Études Augustiniennes, 238.

26. Augustinus, saarnat 248–252. Lopullinen hyvien ja pahojen erottelu tapahtuisi maailman lopussa. Taivaallisessa Jerusalemissa (toisin kuin maallisessa kirkossa) ei olisi huonoja ihmisiä, jotka voisivat teeskennellä olevansa hyviä kristittyjä.

myksestä *ex necessitate*, jossa hän näki analogian oman aikansa pakkokäännetyihin. Pakolla käännetyistäkin saattoi tulla suuri uskon sankari, kuten Paavalin esimerkki osoitti, Augustinus totesi. Kääntyminen oli hyvä asia myös sen takia, että pakanat eivät hallinneet kristittyjä enemmistönä, Augustinus selitti seurakuntalaisilleen. Saarna päättyi kirkkoisän voitonriemuun siitä, että pakanat vähitellen vanhenivat ja vähenivät joko kääntymällä tai kuolemalla pois; tänään heitä oli vähemmän kuin eilen, Augustinus iloitsi.²⁷

Ennustukset toteutetaan

Augustinuksen suhtautuminen Rooman valtakunnan kristillistymiseen pakkokäännetyksen ja painostuksen kautta vaihteli voitonriemusta pettymykseen. Toisaalta hän riemuitsi ulkokohtaisestakin kääntymyksestä ja näki siinä tien kohti aidompaa kristillistymistä. Tietoisena siitä, että keisarivalta palveli nyt kirkon laajentumista, hän näki tämän kaiken tapahtuvan vääjäämättä profetioiden mukaisesti, *secundum prophetiam veritatem* osana Jumalan suurta suunnitelmaa. Jumala oli ennustanut epäjumalankuvien hävittämisen ja määrännyt ne hävitettäväksi.²⁸

Aktiivisen toteuttamisen oikeutusta haettiin ennen kaikkea *Vanbasta Testamentista*. 300-luvun loppupuolella Optatus Mileviläinen puolusti donatolaisten rankaisemista kuolemalla ja perusteli kantaansa usealla esimerkillä *Vanbasta Testamentista*: Mooses oli teloittanut 3 000 miestä rangaistuksena kultaisen vasikan palvomisesta, Elia oli surmannut 450 Baalin profeettaa vääränä ennustajana esiintymisestä ja Pinehas oli tappanut israelilaisen miehen ja midianilaisen naisen aviorikoksen takia. Näissä tapauksissa tappaminen rangaistuksena Jumalan tahdon rikkomisesta oli ollut oikeutettua, ja Optatus vetämällä analogian mukaan näin oli myös donatolaisten tapauksessa. Optatus painotti, että Jumala oli ylistänyt Pinehasta Jumalansa puolesta kiivailemisesta ja Pinehas oli teollaan lauhduttanut Jumalan vihan.²⁹

Uskonnolliseen yhtenäisyyteen tähtäävät keisarilliset määräykset lisääntyivät samaan

aikaan, kun Augustinus kirjoituksissaan aina vain innokkaammin pyrki perustelemaan uskonnollista painostusta ja valtakirkon laajentumista *Vanban Testamentin* toteutuvina totuuksina.³⁰ Augustinus tulkitsi psalmin 33 sanat ”Herra on kumonnut kansojen päätökset ja tehnyt tyhjiksi ihmisten aikeet” ennustukseksi uudesta kristillisestä maailmanjärjestyksestä, joka oli toteutunut Rooman keisareiden kääntymyksessä kristinuskoon ja näiden lainsäädännössä pakanoita, juutalaisia ja kerettiläisiä vastaan. Kaikki tämä oli tapahtunut Jumalan ennalta määräämän suunnitelman mukaisesti.³¹

Samoin Augustinus tulkitsi psalmin 72 sanat ”Kaikki kuninkaikat kumartakoot häntä ja palvelkoot häntä kaikki kansat” toteutuneeksi ennustukseksi siitä, että keisarit olivat kääntyneet kristinuskoon ja kaikki pakanat oli käännetty. Kaikki profeettojen ennustukset epäjumalien kuvien tuhoamisesta olivat toteutumassa, tämän saattoi todeta pakana itsekin joutuessaan piilottaamaan omat epäjumalankuvansa maallisen vallan rangaistusten pelossa, kuten Jesaja (2:17–20) oli ennustanut. Jumala oli nousuttanut järjestyttämään maata maallisten kristityiksi kääntyneiden hallitsijoiden kautta. Augusti-

27. Augustinus, saarna 279 (= Morin 1; *Patrologia Latina Supplementum* 2, 657–660). Seurakuntalaisten ei pitänyt suhtautua Faustinuksen tai kehen tahansa käännynnäiseen epäluuloisesti tämän kääntymyksen uutuuden takia.

28. Augustinus, *Contra Cresconium* 3.47.51 ja kirje 91.3.

29. Optatus Milevitanus, *Contra Donatistas* 3.5–7. Mooses (2. Moos. 32.28); Elia (1. Kun. 18.40); Pinehas (4. Moos. 25.6–13). Optatus toistaa, että kyse oli tappamisesta rankaisemiseksi ja Jumalan tahdon noudattamiseksi niin *Vanban Testamentin* esimerkeissä kuin donatolaisten tapauksessa, esim. 3.7.3; 3.6.2.

30. Brown (1964) 267; Brown (1963) 323.

31. Augustinus, *Enarrationes in psalms* 32.2.13–14. Riemuittuaan kirkon voitokulusta ja kehoitettuaan Jumalan pelkoon Augustinus psalmiselityksensä lopussa (32.2.29) kehottaa pitämään veljinään ja kestäämään pakanoita, juutalaisia ja kerettiläisiä ja rukoilemaan näiden puolesta. ”Tahtovatpa nämä tai eivät, he olivat veljiä (*velint nolint, fratres sunt*). ... He saattavat sanoa: ’Meillä ei ole mitään tekemistä teidän kanssanne’. Meillä suorastaan on tekemistä teidän kanssanne: meidän tulee tunnustaa yhtä Kristusta, yhdessä ruumiissa, meidän täytyy olla yhden pään alla”. Augustinuksen tavoite on selvä: uskonnollinen yhtenäisyys, jonne pakanat, juutalaiset ja kerettiläiset lopulta veljinä päätyvät, halusivat tai eivät.

nus totesi ylpeänä, että kristityt keisarit olivat saavuttaneet kunniakkaan voiton epäjumalankuviin uskovista vastustajistaan.³²

Mellakat ja väkivalta

Tiukentunut lainsäädäntö ja viranomaisten toimenpiteet poikivat levottomuuksia eri puolilla Rooman valtakuntaa. Esimerkiksi vuosina 399–401 Karthagossa suljettiin keisarin määräyksestä temppeleitä ja tuhottiin jumalien kulttikuvia, mikä tulehdutti kristittyjen ja polyteistien välejä entisestään. Sekä kristityt että pakanat kunnostautuivat tuhoamalla toistensa pyhäköitä ja häiritsemällä toistensa uskonnollisia tilaisuuksia.³³ Calamassa (nyk. Guelma Algeriassa) puhjennut mellakka kristittyjen ja pakanoiden välillä vuonna 408 ja toinen mellakka Sufetulassa (nyk. Sbeitla Tunisiassa) vuonna 399 osoittavat pakanoiden tehneen kiivasta vastarintaa keisareiden kristillistämispoliittikkaa vastaan.³⁴

Kuuluisin yhteenotto oli Serapiksen temppelin hävitys vuonna 391. Tämän kansannousun organisoi Aleksandrian piispa Theofilos, ja siihen osallistui munkkien iskujoukkoja.³⁵ Serapiksen temppelin tapaus osoittaa, että spontaaneilta vaikuttavien kansannousujen takana oli usein paikallinen piispa tai muu kirkollinen mielipidevaikuttaja. Piispat pystyivät saarnoillaan ohjailemaan huomattavia väkijoukkoja haluamaansa suuntaan.³⁶ Monissa mellakoissa yhteenotot uskonnollisten ryhmittymien välillä alkoivat pienten 'ammattimaisten' piispan tai paikallisten merkkihenkilöiden alaisina toimivien iskuryhmien väkivallanteoista. Pohjoisafrikkalaisessa Calaman kaupungissa Flora-jumalattaren kunniaksi vietetyn juhlan yhteydessä syntynyt mellakka kristittyjen ja pakanoiden välillä on hyvä esimerkki myöhäisantiikin klienttisysteemistä. Mellakan jälkipuinnissa calamalainen Nectarius vetosi Augustinukseen, että tämä käyttäisi vaikutusvaltaansa polyteististen mellakoitsijoiden – Nectariuksen klienttien – rangaistusten lieventämiseksi ja syyttömiä säästämiseksi rangaistuksilta. Rita Lizzin mukaan molemmissa ryhmittymissä oli paikallisten mahtimiesten – piispan ja polyteististen merkkimiesten – klienttejä.³⁷

Vaikka piispat pystyivät liikuttelemaan kansanjoukkoja haluamaansa suuntaan, saattoi tilanne kuitenkin riistäytyä piispan ohjauksesta, sillä kristittyjen joukot saattoivat tarttua toimintaan liian innokkaasti tai liian aikaisin. Piispat koettivat hillitä liiallista intoa pitääkseen kansanjoukkojen toiminnan omassa hallinnassaan ja turvatakseen yksityisomaisuuden koskemattomuuden. Eräässä saarnassaan Augustinus kielsi kristittyjä tuhoamasta pakanallisia idoleita, ellei heillä ollut siihen valtaa, siis kirkon johtajien valtuutusta. Hän vakuutti, että Jumala oli antava kristittyjen käsiin pakanoiden kulttipaikat, kuten hän oli antanut heidän käsiinsä ne, jotka tähän mennessä oli tuhottu. Mutta heidän ei pitänyt tehdä mitään sellaista, mihin heillä ei ollut valtaa. Augustinus poimi jälleen ohjeistuksen *Vanhasta Testamentista* (5. Moos. 7:2; 7:5). Kristityillä ei ollut valtaa tuhota pakanoiden

32. Augustinus, *Contra Faustum* 13.7; 13.9; 12.42; 22.38; 22.60. Augustinus todistelee, että pakana ei voinut olla vakuuttumatta profetioiden toteutumisesta: hänen tarvitsi vain katsoa historian kulkua ja keisarillisia lakeja.

33. Mellakoita tunnetaan Rooman koko keisariajalta, ja niitä syntyi monissa erilaisissa tilanteissa, näytäntöjen, nälänhätien ja ruuanjakeluongelmien sekä virkamiesten ja piispojen valintojen yhteydessä. Usein eri piirteet yhdistyivät mellakoissa, joten yleensä ei voida puhua pelkästään uskonnollisista tai poliittisista tai taloudellisista syistä syntyneistä mellakoista.

34. Augustinus, kirje 50 ja *De civitate Dei* 18.54. Toimenpiteistä polyteistisiä kultteja vastaan mm. K.L. Noethlichs (1986) 'Heidenverfolgung', teoksessa *Reallexikon für Antike und Christentum* XIII, Stuttgart: Hiersemann, 1149–1190.

35. Serapeionin hävityksestä mm. M. Vinzent (1998) 'Das "heidnische" Ägypten im 5. Jahrhundert', teoksessa J. van Oort & Wyrwa (toim.) *Heiden und Christen im 5. Jahrhundert*, Leuven: Peeters, 32–65.

36. R. Lizzi (1995) 'Discordia in urbe: pagani e cristiani in rivolta', teoksessa *Pagani e cristiani da Giuliano l'Apostata al sacco di Roma*, Soveria Mannelli: Rubbettino, 115–140: 116–118, 135 ja P. Brown (1992) *Power and Persuasion in Late Antiquity. Towards a Christian Empire*, Madison: University of Wisconsin Press, 85–95 ovat korostaneet, että piispojen ja heidän seurakuntalaistensa suhde oli yksi roomalaisen klienttisysteemin muoto, jossa piispat patronuksina liikuttelivat klienttejään omien tarkoituksensa toteuttamiseksi.

37. Lizzi (1995) 139–140 esimerkein. Calaman tapauksesta myös C. Lepelley (2002) 'Le lieu des valeurs communes. La cité terrain neutre entre païens et chrétiens dans l'Afrique romaine tardive', teoksessa H. Inglebert (toim.) *Idéologies et valeurs civiques dans le Monde Romain*, Paris: Picard, 271–285: 278–279.

jumalankuvia ja kulttipaikkoja polyteististen maanomistajien mailla. Augustinus kiitti kristityn kansanjoukon uskon intoa, mutta kehotti heitä odottamaan kärsivällisesti, kunnes heidän tilaisuutensa tulisi.³⁸

Kun jokin maa-alue oli kristittyjen omistuksessa, heillä oli oikeus tuhota kaikki pakanallinen alueeltaan, Augustinus totesi. Karthagon kristityt hankkivat omistukseensa alueen, jonka lähellä oli marttyyripiispa Cyprianuksen (200–258) hauta. Tällä alueella oli aikaisemmin ollut polyteistien kulttipaikkoja, ja nyt kristityt puhdistaa alueen omaa marttyyrikulttiaan varten saivat tuhota sieltä pakanoiden alttarit, pyhäköt ja piirtokirjoitukset. Mutta he eivät saaneet tunkeutua polyteistien omistamille maille tuhoamaan pakanoiden pyhäköitä. Augustinus myös korosti, että ensin kristityn oli tuhottava pakanalliset uskomukset sydämestään, mikä olikin vaikeampaa kuin kultin ulkoisten merkkien tuhoaminen. Näin piispa kehotti heitä kiinnittämään huomion ulkoisesta sisäiseen kääntymykseen.³⁹

Samankaltaiset tilanteet, kehotukset ja korostukset toistuvat myös muissa Augustinuksen saarnoissa. Kansa oli liian innokas ja kärsimätön, ja sen kiihkoa oli pidettävä aisoissa ja ohjailtava. Vuonna 401 Augustinus joutui puolustamaan kirkon johtajien maltillisuutta liian intomielisten kristittyjen vaatimuksia vastaan. Kansanjoukot Karthagossa huusivat iskulauseita pakanoita vastaan ja syyttivät piispoja heikkoudesta, koska nämä heidän mielestään viivyttelivät toimenpiteitään idolatria vastaan. Pakanalaisista kulteista oli jo kuulemma tehty loppu Rooman kaupungissa, eivätkä Pohjois-Afrikan kristityt tahtoneet jäädä Roomasta jälkeen. Augustinus käsitteli asiaa diplomaattisesti; hän ei halunnut moittaa kansaa ylilyönneistä, mutta varoitti väkivallan käytöstä.⁴⁰ Kirkon johtajat olivat hankalassa asemassa kiihkeimpien kristittyjen vaatimusten ja laillisuuden rajojen välissä. He yrittivät hillitä kansanjoukkojen intoa, sillä heidät saatettiin vetää vastuuseen, jos kansanjoukot päätyivät väkivaltaisuuksiin. Piispojen intressinä oli edetä pakanallisia kultteja vastaan asianmukaisesti järjestäytyneenä yksi-

tyisomistusta kunnioittaen ja yhteiskunta- rauhan säilyttäen. He halusivat toimia keisarillisten määräysten oikeuttamina ja varmistaa, että heidän toimintansa pakanallisia kultteja vastaan oli laillista.

Rakkaus ja ankaruus

Vaikka Augustinuksen suhtautuminen uskonnolliseen painostukseen ja valtiovallan voimankäyttöön uskontoon pakottamisessa ei ollut aina johdonmukainen, vaan vaihteli tilanteiden ja henkilöiden mukaan, on hänen asenteissaan toisin uskoviin, niin pakanoihin kuin muihin kristittyihin, nähtävissä muutos jyrkempään suuntaan vuosien 399–401 kuluessa.⁴¹ Aikaisemmin Augustinus oli vastustanut uskonnollista painostamista, sillä hän oli luottanut yksilön kykyyn päättää itsestään. Hän oli ilmoittanut, ettei häntä kiinnostanut pakottaa ketään vastentahtoisesti katoliseen kristinuskoon viranomaisten voimakeinoilla pelottelemalla.⁴² Muutos ankarampaan suuntaan näkyy Augustinuksen keskustelussa metaforien avulla. Teoksessaan *De vera religione* (vuosina 389–391) hän toteaa, ettei Kristus tehnyt mitään väkivalloin vaan suostuttelemalla ja kehottamalla.⁴³ Vanhempana *Retraktaatioissaan* hän tarkistaa näkemystään ja kirjoittaa, että Jeesus oli ajanut rahainvaihtajat pois Jerusalemin temppelistä ja että demoneita manattiin pois hänen voimansa, ei

38. Augustinus, saarna 62.11.17 (vuodelta 399 tai sen jälkeen). Honoriuksen pakanallisia kulttikuvia vastaan suunnattu edikti (*Codex Theodosianus* 16.10.18) oli julkistettu muutamia viikkoja ennen Augustinuksen saarnaa.

39. Augustinus, saarna 308A. Toisessa saarnassa Augustinus (saarna 311.5.5) valittaa, että kristittyjen Cyprianuksen haudalla syyskuun puolivälissä viettämät juhlat olivat liian riehakkaita: kristityt lauloivat, tanssivat ja joivat Cyprianuksen kunniaksi koko yön.

40. Augustinus, saarna 24.5 (vuodelta 401). Augustinus varoittaa väkivallasta ja siteeraa *Matteuksen evankeliumia* (11.28).

41. Brown (1964) 107–116: epäjohdonmukaisuuksista 261–263; myös Flasch (1994) 382–383. Augustinuksen asenteita ei voi typistää selkeäksi opiksi uskontoon painostamisesta. On myös yritettävä välttää konstruoidusta johdonmukaista menneisyyden yksilöä – yhtä mahdollista olisi rakentaa johdonmukaista ajattelijaa nykyajan politiikan lausunnoista.

42. Augustinus, kirje 23.7 ja kirje 34. Kääntymyksen on tapahduttava vakaumuksesta, ei pakosta.

43. Augustinus, *De vera religione* 16.31.

suostuttelemalla.⁴⁴ Augustinus tekee näkemysensä selväksi suhteessa pakanoihin saarnoissaan 24 ja 62 vuosilta 399–401. Pakanoiden jälkeen oli donatolaisten vuoro. Vuoden 405 jälkeen Augustinus luopui lopullisesti uskonnon vapauden ajatuksesta ja siirtyi kannattamaan voimatoimia katolisten kristittyjen suojelemiseksi ja donatolaisten pakottamiseksi katoliseen kirkkoon.⁴⁵

Kirkolliset johtajat ottivat kantaa valtiovallan voimankäyttöön uskontoasioissa – yleensä sen hyväksyen. Kristityn velvollisuus oli edistää kristinuskon oikean tulkinnan leviämistä kaikilla kelvollisilla keinoilla, joista väkivalta oli yksi, ja valtiovallan velvollisuutena oli käyttää voimakeinojaan uskonnollisen yhtenäisyyden saavuttamiseksi. Augustinus vakuuttaa, että 'huolehtivalla ankaruudella' voitiin saada aikaan hyvää. Hänen mielestään oli perusteltua uskoa, että pelolla pakottaminen oikean kirkon puoleen hyödytti monia ihmisiä, sillä nämä saattoivat myöhemmin oppia sisäistämään oikean tien. Keisarien tehtävänä oli asettaa valtansa Jumalan majesteettisuuden palvelijaksi ja käyttää sitä levittämään oikean Jumalan palvontaa mahdollisimman laajalle.⁴⁶

Pakon käyttäminen oikean uskon levittämiseen aiheutti ristiriitaisia tunteita painostuksen puolestapuhujille. Samat kirkolliset johtajat, jotka painostivat valtiovaltaa tiukentamaan otteitaan toisin uskovia kohtaan, surivat maallisen hallinnon kovia menettelytapoja. Toisten hengellisen hyvinvoinnin ja pelastuksen turvaamiseksi oli käytettävä pelottelua ja väkivaltaa, jotka vähensivät näiden ihmisten maallista hyvinvointia ja aiheuttivat maallista kärsimystä. Tuskaisena Augustinus uskoutui Paulinus Nolalaiselle kirjeessä, jota kuljettanut Possidius oli juuri matkalla keisarilliseen hoviin vaatimaan lisää toimenpiteitä kerettiläisiä ja pakanoita vastaan. Augustinus kirjoitti, ettei hän ei ollut täysin vakuuttunut siitä, että painostaminen ja pakottaminen varmasti pelastivat ihmisen:

”Mitä voin sanoa rankaisemisesta tai rankaisematta jättämisestä, kun nyt kerran haluamme tehdä tämän kaiken niiden

pelastamiseksi, joiden rankaisemisesta tai rankaisematta jättämisestä päätämme? Millainen olisi sopiva, ei vain rikkomusten laadun tai määrän vaan myös sielujen voimien mukainen rangaistus, eli mitä kukin pystyisi kestävänsä ja mitä ei. Kuinka synkeää on tietää ennalta, että rangaistus ei ole ihmiselle vain hyödyksi, vaan myös vahingoittaa häntä. En tiedä, onko tulevaa rangaistusta pelkäävissä – sillä ihmiset pelkäävät rangaistusta – enemmän niitä, jotka on siten saatu ojennukseen, vai niitä, jotka ovat sen takia vajonneet pahempaan. Usein lisäksi käy niin, että jos rankaiset jotakuta, hän tuhoutuu; jos jätät rankaisematta, joku toinen joutuu tuhoon. Tunnustan, että teen joka päivä näissä asioissa erehdyksiä enkä tiedä, milloin ja millä tavalla noudattaisin sitä, mitä on kirjoitettu –.”⁴⁷

Augustinus jatkaa pohtimalla *Uuden Testamentin* keskenään ristiriitaisia käskyjä tuomitsemisesta ja rankaisemisesta.⁴⁸ Pohdiskeltuaan näitä hän parahtaa:

”Mikä pelon vavistus tässä kaikessa, Paulinus, Jumalan pyhä ihminen! Mikä pelon vavistus ja mikä pimeys! Näistä asioista on tulkintani mukaan kirjoitettu seuraavasti: 'Pelko vavisuttaa sisintäni, kauhu saartaa minut. Jos saisin kyyhkysen siivet, lähtisin lentoon, etsisin lepopaikan. Pakenisin kauas, majailisin autiomaassa'.”⁴⁹

Väkivallan ja pelottelun käyttäminen uskonnollisen yhtenäisyyden saavuttamiseksi oli Augustinuksen mielestä kuitenkin oikeutettua. Ongelmallista oli lähinnä se, kenellä oli valta päättää voimatoimenpiteistä ja oliko näillä todellista vaikutusta ihmisten valintoihin. Augustinus uskoi, että hänen oma kirkkonsa toisin uskovia ojentaessaan osasi toimia oikeiden motiivien mukaan. Tässä Augustinuksen luottamus kirkkoon voitti hänen pessimistisen käsityksensä ihmissuonnon heikkoudesta. Kirkko toimi jumalallisen inspiraation ohjaamana, vaikka maanpäällinen kirkko olikin *corpus permixtum*, sekoitus hyviä ja pahoja ihmisiä. Jos motiivit olivat oikeat, kurittaja ei saastunut aiheuttamastaan väkivallasta – kirkko vaati

rankaisua, mutta valtiovalta toteutti rangaistukset. Uskonnollisen kilpailijan väkivaltaisenkaan painostaminen ei vaarantanut kristityn sielua, jos hän toimi rakkauden hengessä. Hyvä esimerkki tästä rakkauden hengestä on Augustinuksen tulkinta, jossa hän esittää rakkauden oikeutuksen donatolaisten vainoamiseen: ”Rakasta ja tee sitä mitä haluat. – Ihmisen toiminnan juuri olkoon rakkaudessa, eikä tuosta juuresta voinut nousta muuta kuin hyvää”. Augustinuksen käsitys rakkaudesta on olennainen osa hänen uskonnollisen painostuksen legitimaatiotaan. Toisin uskovia on rakkauden ohjaamana autettava ja kasvatettava vaikka vastoin näiden omaa tahtoa. Augustinuksen ja hänen aikalaistensa käsitys Jumalastaan oli kaksitahoinen: Jumalassa yhdistyivät lempeys ja ankaruus – häntä oli sekä rakastettava että pelättävä. Optatus Mileviläinen puhuu yhden Jumalan kahdesta eri äänestä (*unus deus et duae diversae voces*) Raamatussa.⁵⁰

Kurittava isä ja parantavat lääkkeet

Uskontoon pakottamista kuvataan kasvatamisena ja parantamisena. Kristittyjen kirjoittajien Jumala on ankara opettaja tai ankara isä. Samoin valtakirkko tai keisarit maallisen vallan korkeimpina edustajina kuvataan opettajina, jotka ankaralla kädellä ojentavat kurittomia lapsia – kerrettiläisiä tai pakanoita – näiden omaksi parhaaksi. Augustinus kehotti seurakuntalaisia kulkemaan vain siellä, missä Kristus halusi julistettavan itsestään, sillä vain yhdestä paikasta ja yhdellä tavalla saattoi löytää oikean uskon ja opin. Jos Jumala salli ihmisten kärsiä, se oli vain heidän ojennukseksi, ei tuomioksi. Kristityn piti ottaa tämä kuritus vastaan kuuliaisesti vastaan; sillä ”jos joku poika kieltäytyisi ottamasta vastaan isänsä kuritusta kepein tai vitsoin, niin eikö häntä sanottaisi röyhkeäksi, toivottomaksi ja kiittämättömäksi isän kuria kohtaan?” Kristityn oli siis kestettävä Isän kasvatus. Jumala kuritti väärinuskovia, kuten donatolaisia, isällisellä vitsalla (*paterna flagella*) heidän omaksi parhaakseen.⁵¹

Augustinus esitti keisarillisen lainsäädännön pakanoita, juutalaisia ja kerettiläisiä vastaan kurittavana opettajana ja kaitsijana. Saarnassa 62 hän totesi, että keisareiden määräykset pakanoita vastaan (*contra paganos*) koituisivat oikeastaan heidän hyväkseen (*pro paganis*), jos nämä vain olisivat viisaita ja ottaisivat niistä oppia. Kirkkoisä vertasi pakanoita tyhmiin koululapsiin, jotka leikkivät mudassa ja joita ankaran kaitsijan (*paedagogus*) piti ojentaa, pudistaa muta käsistä ja antaa kirja käteen. Samaan tapaan tahtoi Jumala keisarien kautta pelottaa pakanoiden sydämiä, jotta nämä heittäisivät mudan käsistään ja tekisivät jotakin hyödyllistä. Mutta nämä lapset palasivat mutaansa salaa kaitsijaltaan ja kun he jäivät kiinni, he piilottelivat käsiään, jottei niiden mutaisuutta huomattaisi.⁵² Augustinus käytti metaforaa kurittavasta opettajasta myös laista yleisessä uskonnollisessa mielessä: laki oli opettajana välttämätön niille, joille sen pakko, pelko ja uhkaukset olivat hyö-

44. Augustinus, *Retractationes* 1.12.6.

45. Rist (1996) 240.

46. Augustinus, saarna 47.15.28; kirje 185.3.13–14 pakon ja ’ystävällisen ankaruuden’ avulla saavutettavasta hyvästä; kirje 93.1.1: Jumalan asettaman vallan kuului pitää kurissa ja ojentaa; kirje 185.6.21; 185.7.28; kirje 93; kirje 204; *De civitate Dei* 5.24.

47. Augustinus, kirje 95.3 (vuodelta 408). P. Brown (1967) *Augustine of Hippo*, London: Faber & Faber, 240 mukaan Augustinuksen voi nähdä inkvisition ensimmäisenä teoreetikkona. Brown (1964) 278 näkee paradoksin Augustinuksessa, joka samanaikaisesti on sekä ”le prince et patriarche des persécuteurs” ja ”an eloquent exponent of the ideal of corrective punishment”.

48 Augustinus, kirje. 95.3. Esimerkiksi ”Nuhtele syntiä tekevää kaikkien kuullen, jotta muutkin pelkäisivät” (1. Tim. 5.20); ”Jos veljesi tekee syntiä, ota asia puheeksi kahden kesken” (Matt. 18.15); ”Älkää siis tuomitko ennen aikaisesti” (1. Kor. 4.5); ”Älkää tuomitko, ettei teitä tuomittaisi” (Matt. 7.1).

49. Augustinus, kirje 95.3 (siteeraten psalmia 54.6–9).

50. Augustinus, *Tractatus in epistolam Iobannis ad Parthos* 7.8 (vuonna 413): *Dilige et quod vis fac ... Radix sit intus dilectionis, non potest de ista radice nisi bonum exsistere*. Optatus Milevitanus, *Contra Donatistas* 3.5. Rakkauskäsityksistä mm. Rist (1996) 242–245 ja Brown (1964) 272.

51. Augustinus, *Tractatus in epistolam Iobannis ad Parthos* 7.7 ja kirje 93.1.1. Augustinuksen perustelujen taustalla on roomalainen isänvallan (*patria potestas*) järjestelmä.

52. Augustinus, saarna 62.12.18 (vuodelta 399 tai sen jälkeen).

dyksi ja jotka eivät järjen avulla itse pystyneet pysymään erossa synnistä.⁵³

Donatolaisten kohdalla Augustinus puhui 'parantavasta epämukavuudesta' (*medicinalis molestia*), jolla yksilöä painostettiin kohti oikeaa ratkaisua. Hän piti Jumalan rankaisevan väkivallan parantavana voimana: tästä todistivat Mooseksen laulun säkeet (5. Moos. 32:39): "Minä lähetän elämän, minä annan elämän, minä lyön ja minä parannan", jota Augustinus siteerasi useaan otteeseen.⁵⁴ Hän esitti myös, että väärin uskova ikään kuin väkisin herätettiin unitaudista ja kuolettavasta unesta parannukseen ja pelastukseen.⁵⁵

Augustinus pohti uskonnollista painostamista *Uuden Testamentin* pitovertauksen avulla (Luuk. 14.16–24) saarnassa 112. Pakottaminen oli itse asiassa armoa, jolla köyhät ja raajarikot, sokeat ja rannat – siis pakanat, kerettiläiset ja skismaatikot – pakotettiin Jumalan suuriin juhliin. Ihmisiä ei vain kutsuttu juhliin, vaan heidät johdettiin sinne, eikä vain johdettu, vaan myös pakotettiin. Augustinus päätti saarnansa toistamalla useaan kertaan painokkaasti sitaattia pitovertauksesta "pakota heidät tulemaan sisään" (*coge intrare*). Hän totesi, että kutsutut epäröivät eivätkä halunneet tulla pa-

kotetuiksi: "He sanovat, että Herra on sanonut heidän tulevan omasta tahdostaan. Näin ei Herra ole sanonut, vaan hän on sanonut: 'pakottakaa heidät tulemaan sisään'". Augustinuksen mukaan ulkopuolella vallitsi pakko (*necessitas*), kun taas sisällä syntyi tahto (*voluntas*).⁵⁶

Augustinus käytti sitaattia 'pakota heidät tulemaan sisään' myös muissa kirjoituksissaan oikeuttamaan donatolaisten painostuksen. Pakottamalla kirkko saattoi johtaa ihmisen pelastukseen vaikka vastoin tämän omaa tahtoa. Se, mikä näytti hyvin vahingolliselta ja nurjalta, osoittautuikin erittäin hyödylliseksi ja armahtavaksi toiminnaksi. Pelottelu näytti olevan välttämätöntä ihmisten pahojen tottumusten karsimiseksi; donatolaiset eivät muuttuisi parempaan suuntaan siitä, mihin he olivat juuttuneet tottumuksen voimasta (*vi consuetudinis*), ellei heitä peloteltaisi totuuden tutkimiseen.⁵⁷ ■

53. Augustinus, *De utilitate credendi* 9 (siteeraten Gal. 3:24).

54. Augustinus, kirje 185.7.26; saarnat 24.7, 169.10 ja 279.4.

55. Augustinus, kirje 93.1.2.

56. Augustinus, saarna 112.

57. Augustinus, kirje 93.1–2.